

Major Nándor

HÉZAGPÓTLÓ MŰ

A Gap-filling Work

Dimitrije Boarov: *Vajdaság politikai története*. Fordította: Nagy Georgina. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2012

A kiindulópont természetesen a törökök kiűzése volt Magyarországról és a Balkánról, melynek során I. Habsburg Lipót császár 1690-ben írásban felkelésre szólította fel a Balkán népét, szerbeket, albánokat, bolgárokat, megígérve, hogy fegyveres segítségük fejében tiszteletben tartja régi kiváltságait, szavatolja vallásgyakorlásukat, nemkülönben vajdájuk szabad megválasztását is. Mivel azonban a hadjárat kudarcba fulladt, a felkelő szerbség jelentős része III. Csarnojevics Arzén ipeki pátriárka vezetésével északra menekült a törökök elől. Miután a török Belgrádot is bevette, csak Magyarország déli részén telepedhettek le. Abba, hogy letelepedhessenek, belejátszott az a körülmény is, hogy 1691 augusztusában már itt mintegy 10 000 fegyveressel részt vettek a szerémségi, szalánkeméni döntő csatában, amelyben Badeni Lajos örgróf megállította a törökök további előrenyomulását. Fentebbi ígérletét I. Habsburg Lipót kiváltságlevélben is megerősítette a betelepülő szerbség javára, amit utódai nemcsak császárként, hanem magyar királyként is többször felújítottak. Leginkább arra érdemes felfigyelni, hogy a vajdaválasztás joga a szerb államhatalmi megújulás képzetével, valamint elkülönített terület igényével járhatott, s ennek életre keltéséért a letelepedők utódai három évszázadon át küzdöttek.

Csarnojevics pátriárka népe tehát a spontánul kialakult, majd a horvátországi mintára Magyarország déli részén is megszervezett határőrvidéken lelt otthonára. A határőrök, a „rác milícia” huszárjai 20 hold föld és némi legelő, gyalogosai 18 hold föld és ugyancsak legelő fejében részint eltartották magukat, részint fegyvert ragadtak, midőn a császár szólította őket. Szabad emberek maradtak, sohasem kerültek jobbágyorsba. A jobbágyors elkerülése érdekében mindent elkövettek. A Bécsből irányított

katonai közigazgatás körülményei között éltek, gazdájuk a császári Hadikamara joghatósága, illetve később az Illír Udvari Deputáció volt. Népi-egyházi kongresszusaikat, amelyeket a pátriárka hívott egybe s rendszeresen megtartottak, az egyházi, katonai, polgári elit arányos bevonásával amolyan parlamentjükként igyekeztek kialakítani, amelynek ülésein politikai érdekeiket, igényeiket, törekvéseiket fogalmazták meg, s juttatták el a mérvadó tényezőkhöz. Mindezzel a Habsburg abszolutizmus kezdeti éveiben igyekeztek boldogulni.

Számításba kell venni, hogy Dél-Magyarország akkor barátságtalan, csaknem lakatlan vidék volt. Észak-Bácska területének 35 százalékát, Dél-Bácskának pedig 54 százalékát nádasok, mocsarak fedték. Boarov hivatkozása szerint az 1600-as évek végén – a török kiűzetése után – a mai Vajdaság területén a népsűrűség nem haladta meg a négyzetkilométerenkénti 2,3 lakost. Bácska területén még 1720-ban is csupán 115 000 lakos élt; ebből 76 000 szerb, 33 000 katolikus délszláv, 5000 magyar, 250 német. Korán elkezdődött, de másfél évszázadon át elhúzódott a német, magyar, francia, szlovák, ruszin, román, spanyol lakosság betelepítése. Ezt a földesurak is, a kormányzat is szorgalmazta. Száz év múltán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a további terjeszkedés, nemkülönbön telepítések érdekében szerteágazó meliorációs munkálatokat kell végezni. A orosz utak mellett a csatornákra az áruforgalom miatt is számítottak. Boarov közli, hogy II. Ferenc császár 1792-ben megerősítette a Kiss fivérek, József és Gábor tervezte, a Dunát és a Tiszát összekötő nagy csatorna építését, melyre a további csatornák és árkok hálózata épült. A vidék valóban gyorsan fejlődött. A mai Vajdaság területén 1787-ben már 197 településen 341 350 lelket tartottak nyilván. 1836-ra a települések száma 368-ra gyarapodott 873 961 lakossal, 1850-re pedig – tehát a szabadságharcot követően – 379 település volt, a lakosok száma pedig 933 878-ra rúgott.

Alig telepedett le a határőrvidék szerb népe, máris válaszút elé került: támogassa-e II. Rákóczi Ferenc 1703-ban kitört felkelését, aki Székelyhidáról 1709-ben ugyancsak kiváltságok ellenében csatlakozásra, együttes Habsburg-ellenes harcra szólította fel a határőrvidék harcedzett szerb népét. Ők azonban jövőjüket a császár szolgálatában kecsegtetőbbnek látván, véres háborúba keveredtek Rákóczi kurucaival. Ebben közrejátszott az is, hogy – érdekből vagy előítéletből – nem kívántak Magyarország közigazgatása alá kerülni. Boarov megfogalmazása szerint nem akartak „behódolni a vármegyének”. Jelentős számban el is kerülték ezt egészen 1873-ig, amikor a magyar országgyűlés felszámolta a határőrvidéket, s területét hozzácsatolta a környező vármegyékhez.

Azt viszont hiányolom, hogy Boarov nem írta le, miként szerveződött újra a török kiűzése utáni Magyarországon a világi hatalom, vele együtt a mai Vajdaság területén a vármegyék uralma is, és miként kelt életre az egész Kelet-Európában sajtószerű késő feudalizmus, melynek földesurai telkes jobbágyaikkal robotol-

tatva műveltették meg saját gondozásukban levő, elkülönített majorságukat, az önellátó gazdálkodásról áttérve az árutermelő gazdálkodásra. Nemkülönben hiányolom annak leírását, milyen helyzetben élt a mai Vajdaság területén a jellegre nézve különböző falvak betelepített népe és a földesurak alá tartozó mezővárosok lakosai. Enélkül hiányzik a mai Vajdaság területén együtt élő népek történetének jelentős dimenziója, melynek fényében a szerbség története is gazdagodott volna. Boarov majd csak a szabad királyi városok létrejöttével – esetünkben Újvidékről, Zomborról és Szabadkáról van szó –, s a bennük divó viszonyokkal foglalkozik behatóan, tekintettel arra, hogy a katonai szolgálatból kiáramló, gyorsan polgárosodó, jómódú szerbség életében rendkívüli szerepet játszottak. Pedig a szabad királyi városok már az újjászervezett magyarországi közigazgatás alá tartoztak, minthogy bennük az uralkodó jogait – e városok igazgatásának, adózásának, számadásának ellenőrzését – a Pozsonyban székelő magyar királyi udvari kamara érvényesítette.

A határörvidék szerbjei véres háborúba keveredtek Rákóczi kurucával. 1711-ben azonban a szatmári békével kompromisszum született Rákóczi volt hívei és a Habsburg-hatalom között. Az előbbieket elálltak a függetlenségtől, az utóbbiak Magyarország bedarálásától. Ennek köszönhetően Magyarország önálló állam lehetett a Habsburg-monarchia keretében. Ez a kompromisszum a Rákóczi-szabadságharc hozadéka volt. Magyarországon, tehát a mai Vajdaság területén is – miként Kosáry Domokos írja *Újjáépítés és polgárosodás* című könyvében, amelyre a továbbiakban is támaszkodom – helyreállt a rendi dualizmus, a feudális kétpólusú rendszere, amelyben az uralkodó központi hatalma és a rendi hatalom együttesen, dinamikus egyensúlyt alkotva vezeti az országot. III. Károly 1712-ben, a pozsonyi országgyűlésen megerősítette a szatmári békét, majd hitlevelet adott ki, amely szerint megőrzi az ország területi épségét, az országot saját törvényei szerint, saját politikai intézményei által fogja kormányozni. Az erre vonatkozó törvényeket a magyar országgyűlés 1714-ben és 1715-ben hozta meg. Midőn magyar királlyá koronázták, III. Károlynak – a továbbiakban a magyar királyoknak – esküt kellett tennie, hogy megtartja az ország törvényeit, s kötelezte magát, hogy az országgyűlést időszakonként összehívja.

A magyar közigazgatás legfőbb szervei a bécsi magyar királyi kancellária volt, mely amolyan kapocs volt a király, a Habsburg-monarchia központi szervei és a Pozsonyban, majd 1784-től Budán székelő helytartótanács között. A külügy, a hadügy, a pénzügy csaknem egészében az összmonarchia, illetve az uralkodó hatáskörébe tartozott, a királyi kancelláriának az uralkodó felé is, a pozsonyi, illetve budai helytartótanács felé is volt mit közvetítenie. A bécsi magyar királyi kancelláriában a kancellárok posztját magyar főnemesek töltötték be. Összetételére nézve az 1723-ban kreált pozsonyi helytartótanácsnak kezdetben 22 tanácsosa volt – főpapokból, főnemesekből, sőt köznemesekből állt, akiket a király

nevezett ki, és a kincstár fizette őket. A helytartótanács feladatköréhez a megyék irányítása, a hadiadó beszédése, a belső viszonyok tartoztak: a rendfenntartás, a közegészségügy, az úrbéri viszonyok, a kereskedelem, a vám, a vallás és az iskola ügyei, a törvények végrehajtásának ellenőrzése. Nehéz nem felismerni, hogy – mai szóhasználat szerint – amolyan kormány szerepét töltötte be.

A rendek legfőbb hatalmi szerve az országgyűlés volt, melynek felsőtáblájában a főnemesek, alsótáblájában a köznemesek foglaltak helyet. A megyék a nemesség autonóm szerveinek számítottak, főispánjukat mégis az uralkodó nevezte ki, közigazgatási ügyvitelüket pedig a pozsonyi, illetve budai helytartótanács felügyelte. A mai Vajdaság területén felújított megyék is e szerint a regula szerint működtek. De igen jellemző Kosáry Domokos adata, miszerint a felújításkor Bács vármegye és Bodrog vármegye között konfliktus támadt, mert elpusztult falvaiknak még a pontos helyét sem tudták megállapítani, így a két vármegye határai is bizonytalanok voltak.

Boarov is szóba hozza a Pragmatica Sanctiót, de nem említi, hogy az osztrák változattól eltérően a magyar változat – amelyet az országgyűlés 1722-ben fogadott el – nemcsak a Habsburgok női ágon történő trónöröklését tartalmazza, hanem azt is, hogy Magyarország és az osztrák örökös tartományok elválaszthatatlanok egymástól, kölcsönös védelemmel tartoznak egymásnak, a királynak esküt kell tennie az ország törvényeinek megtartására és a rendek kiváltságainak a megőrzésére.

Az utóbbi, a magyar rendek kiváltságainak megőrzése a felvilágosult abszolutizmus idején külön feszültséget támasztott. Minthogy a Habsburg Birodalom már állandó hadsereget tartott, megszűnt a nemesek hadba szállási kötelezettsége, s ezért az uralkodónak 1749-ben sikerült az ausztriai nemeseket adófizetésre fognia. Magyarországon a nemesség ezt elutasította. Nem fizetett adót. Az uralkodó tehát abban volt érdekelt, hogy megőrizze a jobbágyok adófizető képességét, hiszen a földesúr, épp ellenkezőleg, a jobbágytelkek elhanyagolása árán is a saját kezelésében levő majorságain agyonrobotoltatta őket. Ezért Mária Terézia 1767-ben kiadta az Urbáriumot, amelyben szabályozta az úrbéri viszonyokat. Ez tehát a mai Vajdaság területén is érvényben volt. Megszüntette a jobbágyok röghözkötöttségét. A jobbágyteleknek, leszámítva a házhelyet és a hozzá tartozó kiadós kertet, a föld minőségétől függően 16–40 holdra kellett kiterjednie. A jobbágy a telek termésének egytizedével, néhány birkával, szárnyassal, egyforintos fejadóval, továbbá robottal tartozott földesurának. Egész telek után fogatostul évente 52 napot, gyalog 102 napot volt köteles a majorságban földesurának ingyen robotolni. Ezenkívül az egyháznak a termés egy kilencedével tartozott. Fizetett még állami hadiadót, a magyar közigazgatás eltartására házadót. Ezenkívül katonának is toborozták, s szolgált, míg csak obsitot nem kapott. Helyzete Mária Terézia Urbáriumára ellenére is elkésérítő volt.

Boarov könyve alapján a Vajdaság autonómiájáért folyó küzdelemnek négy periódusát különböztethetjük meg: a határőrvidékhez, az Osztrák–Magyar Monarchiához, a királyi Jugoszláviához, a titói Jugoszláviához kötődő időszakát. Nem látom szükségét, hogy a könyv további részleteibe is belebocsátkozzam. Boarov igen lelkiismeretesen, avatott tollú szerzőként dolgozta fel ezeket a részeket is. Talán még csak azt emelem ki, hogy valódi, teljes értékű autonómia szerinte is csak az 1974-es alkotmánnyal kelt életre, de akörül is sok feszültség támadt. Milošević ugyan lerombolta azt az autonómiát, de bukása után, a 2000-es években, a vajdasági autonómiáért folyó küzdelem újraéledt. Boarov kifejezte reményét, hogy majd eredménnyel jár.